

AUTISMAGIRJJU VUOSTTAŠOFELAŠ BEARRAŠIIDDA

OFELAŠ BEARRAŠIIDDA, MAIN
AUTISMAGIRJJU DIAGNOSA LEA VARAS

MAID AUTISMAGIRJU MEARKKAŠA?

Autismagirju lea vuoignašiid neurobiologalaš ovdánanhehttehus. Dat lea oppa eallima bisti dilli, mii boahotá guovddášnearvavuogádaga nuppelágan ovdáneamis. Duogá beale sivaid eai albma láhkai dovdda. Jáhkkinis duogá bealde leat mángga sierra dahkki, mat leat sihke genehtalaččat ja birrasis boahhti.

Autisma boahotá ovdan hui oktagaslaččat ja dan dagahan doaibmanráddjehusat leat maiddái oktagaslaččat ja molsašuddi.

Autismagirjju sierraiešvuođaide giddejit fuomášumi dávjá dan muttus, go mánná oahpahallagoahotá hállama dahje vuorrováikkuhusdáidduid.

Autismagirjju sierraiešvuođaide gullet sihke doaibmanráddjehusat ja nanusvuođat. Autismagirjju mihtilmas iešvuođat bohtet ovdan iešguđet láhkai iešguđet olbmui ja iešguđet diliin. Autismagirjju olbmo doarjja dárbu lea oktagaslaš: sáhtta leat ahte doarjaga ii dárbbas ollenge, dan sáhtta dárbbasit duollet dálle dahje doarjaga dárbu sáhtta joatkašuvvat oppa eallima áigge.

Autismagirjju sierraiešvuodát bohtet ovdan ovdamearkka dihtii:

- Sosiála vuorrováikkuhusas; mánnái sáhtta leat váddásut áddet nuppi olbmo dovdduid ja ovdanbuktit iežas dovdduid.
- Sosiála gulahallamis; mánás sáhttet leat sierradásat váttisvuodát áddet ja geavahit giela sihke dulkot muohtogeahčastagaid ja láhtaid.
- Sosiála miellagovahallamis; mánás sáhttet leat váttisvuodát hábmet iešguđetlágan diliid, mat leat iežas vásihanbiirre olggobealde.
- Áicodoaimma sierraiešvuodát; mánás sáhttet leat liige- ja vuollehearkivuodát ja áicodiehtu sáhtta seahkanit.
- Áššiid mearkkašumi ja birrasa ádden ja hábmen spiehkaseaddji vugiin.
- Doaibmanstivrema váttisvuodát; mánnái sáhtta leat váttis ovddaldastit ja plánet boahttevuoda dahje álggahit ja loahpahit doaimmaid.
- Erenoamáš beroštumit, mat sáhttet doalvut fuomášumi buot earás, muhto mat sáhttet maddái veahkehit oahpamis ja buktit giđu.
- Rádjašuvvan dahje stereotypihkalaš láhtten; mánná sáhtta háliidit dahkat áššiid álot seamma láhkai ja geardduhit seamma lihkestaga ain ođđasit. Doaibmanvuohki sáhtta heađuštit oahpamis ođđa, muhto dat sáhtta maddái buktit dorvvolašvuoda dovddu ja giđu.

Autismagirjju sierraiešvuodát nuppástuvvet dávjá eallima sierra muttuin ja dat ovdanbohtet álot oktagaslaččat iešguđet olbmui. Autismagirju lea gávdnomis miehtá máilmmi ja sierra dutkamušaid mielde dat lea 1, 2 %:s álbmogis. Autismagirju čuohcá dattetge sakka stuorát álbmotmearrái, ovdamearkka dihtii bearašlahtuide, fulkkiide ja ámmátolbmuide iešguđet sektoriin.

Autismagirjju diagnosat leat dábálut gánddain go nieiddain. Dán áigge árvalit, ahte gánddaid ja nieiddaid gorrelohku lea 3:1. Gánddaid stuorát mearrái sáhttet leat mánnggat sivat, okta dain lea jáhkehahtti dat, ahte nieiddain iešvuodát bohtet ovdan eará láhkai, eaige daid eandalii ovdal leat identifiseren. Nieiddat sáhttet ovdamearkka dihtii oahpahallat láhttet sosiála diliin vurdojuvvon vugiin nu, ahte ádestallet earáid. Ná sin autisma iešvuodát sáhttet báhcit fuomáškeahtá. Autismagirju sáhtá nállašuvvat ja seamma bearašis mánngga bearašlahtus sáhtá leat autismagirju dahje sáhttet leat eará neuropsykiatriijalaš (nepsy) sierraiešvuodát.

Autismagirjju diagnosa dahká dábálaččat spesiáladoavttir ovtta eará ámmátolbmui. Dutkamušain čikŋot máná láhttema árvoštallamii. Bajásgeassin ii leat sivan autisma. Diagnosa sihkkarastin sáhtá leat guhkes proseassa ja maiddá doaimmanvuogit molsašuddet guovlluid mielde.

Autismii laktáseaddji diagnosa dahkamis lea dáhpáhuvvamin nuppástus, go válđojuvvo atnui ICD-10 dávdaluohkkájuogu buhtejeaddji ICD-11 -luohkkájuohku. Nuppástusa oktavuodas dálá dávdaluohkkájuogus mánnggasuorggi ovdánanvátuide gullet diagnosat (autisma, Asperger syndroma, atypihkalaš autisma,

disintegratiivvalaš ovdánanváddu) báhcet eret ja sadjái boahdá okta oktasaš namma autismagirjju váddu, mii dasto dárkojuvvo oktagasa doaimmannávccaid govvideaddji lassemerrosiiguin.

Veajuiduhttin

Veajuiduhttima ulbmilin lea ovddidit ja nannet máná iešdoaimmalašvuoda, mii lea dávjá dáidduid ja doaimma hárjehallan árgabeaibirrasiin. Veajuiduhttima dárbu ja dan sisdoallu leat oktagaslaččat. Ulbmilin lea doarjut searvevuoda ja duddjot doaimbi árgga nu, ahte autismagirjju máná sáhtta eallit buori ja boahttevuodas nu iehčanas eallima go vejolaš. Veajuiduhttin ii goittotge jávkat autismagirjju iešvuodaid, muhto doarju máná ovdáneami ollislaččat.

Árraveajuiduhttin oaivvilda nu árrat go vejolaš álggahuvvon autismaveajuiduhttima. Árraveajuiduhttin máksá oktagaslaččat plánejuvvon doaimbajuid, main váldo vuhtii ahke- ja ovdánandási ja maid vehkiin dorjojuvvo máná ovdáneapmi ja árgabeaivvis ceavzin. Árraveajuiduhttin vuodđuduvvá dieđuide, maid bearaš lea addán ja maid leat ožžon mánás dahkkon dutkamušain. Veajuiduhttin plánejuvvo ja čađahuvvo mánggaámmátlaččat ovttasbarggus bearrašiin, skuvllain ja beaveruovttuin.

ÁICCUUT

Autismagirjju mánáin leat dávjá áiccuid doibmii laktáseaddji sierraiešvuođat. Muhtin áicokánálain sáhtta leat juogo menddo hearke dahje dat sáhtta doaibmat erenoamáš funet. Dovddaáddejumit sáhttet maiddá seahkanit gaskaneaset. Dovddaáddejumit sáhttet molsašuddat seamma olbmos sierra diliin ja badjel- ja vuollehearkivuođat sáhttet ovdanboahit oktanaga. Hearkivuohta sáhtta jienaide, čuovggaide, guoskkahussii, bákčasi, galbmási, báhkkasi, hájaide, smáhkaide dahje eará áicostimulusaide.

Máná doaibmama ja láhttema čuoovumiin sáhtta čielggadit, mo su áicovuogádat doaibmá. Lea dehálaš oahppat dovdát áicohearkivuodaid ja váldit daid vuhtii árggas. Hearnivuodaid ii sáhte veajuiduhttimiin jávkadit, muhto daid váikkuhusaiguin sáhtta oahppat eallit ovdamearkka dihtii nu, ahte geavaha bealljebuncciid, beaivvášlásaidda, gidde fuomášumi akustihkkii jna. Hearnivuodat bohtet dávjá čielgasabbot ovdan, go mánná lea váiban dahje streassaluvvan.

Mánás áicodoaimma spiehkaseamit sáhttet leat vuohttimis ovdamearkka dihtii:

- Geahppa guoskkahus sáhtta dovdot vearrábun go čavga buorrestat.
- Mánnái lea váigat borrat dakkár borramuša, mas sierra ávdnasat guoskkahit nuppit nuppiide, ovdamearkka dihtii sevssa lea buđehiid alde iige sierra buđehiid bálddas.
- Mánnái lea váigat gierdat sierra hájaid. Muhtin biebmávdnasiid dahje parfymaid hájat sáhttet leat unohasat dahje njulgestaga ilgadat ja dagahit juoba bákčasa dovdamušaid.
- Duogášjienat dego čuovgabutkelámppeid cihraideapmi muosehuhtta, iige mánná sáhte vuodjut mange eará áššái. Jietna sáhtta dagahit maiddái bákčasa dovdamuša.
- Muhtin áicovásáhus sáhtta dagahit stuorra giđu. Ovdamearkka dihtii deaddogokčasa lossa deaddu sáhtta veahkehit máná muossánit.

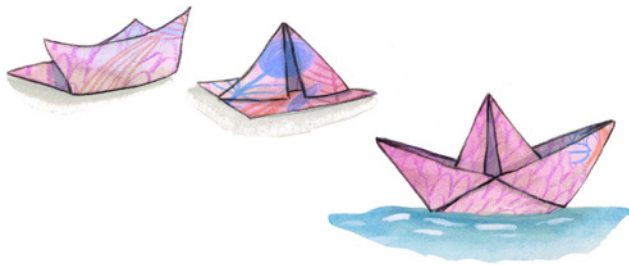
GULAHALLAN JA VUORROVÁIKKUHUS

Autismagirjju máná hállama buvttadeamis ja áddemis sáhttet leat sierradásat váttisvuodát. Buohkat eai vealtatkeahtá nagot gulahallat hállamiin, oasis sáhttet leat váttisvuodát buktit ovdan oainnuid dahje váttisvuodát sáhttet boahit ovdan sosiála gulahallamis ja vuorrováikkuhus. Ovdamearkka dihtii sániid ja olggosaddimiid dárkilit sánis sátnái dulkon sáhtá dagahit boasttoáddejumiid.

Oassi autismagirjju mánáin dárbbáša hállama doarju ja buhtejeaddji gulahallanvugiid. Lea dehálaš gávdnat oktagaslaččat heivvolaš gulahallanvuogi, mainna autismagirjju máná sáhtá ovdanbuktit iežas ja šaddat áddejuvvot iešguđet doaimbanbirrasiin. Gulahallama doarjjan sáhtá geavahit govaid, seavvagiid, álkesgiela, čállima, iešguđetlágan teknihkalaš rusttegiid, dihtorprográmmaid ja telefonáppaid. Oktagaslaš gulahallanvuogi oahpahallan ja nannen leat oassi autismagirjju máná veajuiduhttima.

Autismagirjju máná vuorrováikkuhus sáhtá spiehkcasit das, masa leat hájjanan. Son ii vealtatkeahtá čájet beroštumi eará mánáid guovdu dahje oassálastte oktasaš stohkosiidda. Sutnje sáhtá leat váigat oahpásmuvvat ođđa ustibiidda dahje son sáhtá ohcalit alddis nuorat mánáid dahje rávesolbmuid searvá.

Autismagirjju mánáin sáhttet leat dávjá maiddá váttisvuodát dulkot ja áddet eará olbmuid láhtaid ja muohtogeahčastagaid. Sidjiide sáhtá maiddá leat váttis áddet, maid earát jurddašit ja dovdet. Sii sáhttet dattetge oahppat dáid dáidduid ovdamearkka dihtii sosiála máidnasiid ja dovdodáidduid hájehusaid vehkiin.

DOAIMMANSTIVREMA VATTISVUOĐAT

Autismagirjju mánás sáhttet leat váttisvuođat doaimma stivremis. Sutnje sáhtta leat váttis hábmet, man guhká doaimma bistá, man ortnegis áššiid lea buorre dahkat ja man guhkes áigi doibmii lea gollan. Autismagirjju mánnái sáhtta leat váttis sirdit ovdamearkka dihtii ruovttustis oahppan dáiddu nuppi birrasii. Son sáhtta gártat oahpahallat seamma dáiddu juohke sierra birrasis ođđasit.

Doaimmanstivrema váttisvuođaide sáhtta dávjá váikkuhit strukturemiin ja ovddaldastimiin. Mánná sáhtta dárbbasit čielga doaimmanrávvagiid sihke juohke beavve geardduhuvvon árgarutiinnaide ja ođđa diliide. Strukturrra ja rávvagiid vehkiin mánás lea vejolašvuhta oahppat birget ain iešheanalaččabut árggas.

Struktureren

Autismagirjju mánát dárbbasit doarjaga birrasa ja iežas doaimmama hálddašeapmái, áššiid ja diliid ovddaldastimii ja čađa mannamii. Máná oahppama doarju čielga áiggi, báikki ja doaimma lađasteapmi: vuos, de, manjá -dáhpusat. Strukturerejuvnon dahjege lađastallon biras ja bagadeapmi leat oassi autismagirjju máná veajuiduhttima.

Struktureren lea birrasa čielggasmahttin govaiguin, čállon rávvagiiguin, ivdnekodaiguin, guovlluid ráddjemiin ee. čielga vugiiguin. Daiguin čielggasmahttojuvvo doaibma ja muiitaluvvo ovdamearka dihtii:

- maid bargat
- gos bargat
- geat barget
- man guhká bargo (loahpahus)
- mii doaimma manjá dáhpáhuvá

Struktureren sáhtta leat maiddái ovtta bargama smávven unna osiide. Dábálemos ovdamearka struktuvrras lea govaláš beaiveortnet. Autismagirjju mánná nagoda ná buorebut lađastallat iežas doaimma ja dovdat iežas dorvvolažžan.

Struktureren doarju buot oahppama ja iehčanas birgema.

HÁSTALEADDJI LÁHTTEN

Hástaleaddji láhtten meroštallo dávjá láhttemin, man biras vásiha muoseheapmin, hehtejeaddjin dahje váralažžan. Autismagirjju mánná sáhtta láhttet hástaleaddji láchkai dahje dakkáražžan láhtten dulkojuvvo. Dan sivvan sáhttet leat váilevaš gulahallandáiddut, áicodoaimma sierraiešvuođat, doaibmanstivrema váttisvuođat, struktuvrra váilun, vuorrováikkuhusa váttisvuođat, streassa, dorvvohisvuohta, nuppástusat, sirdásandilit jna.

Hástaleaddji láhttema sivaid ja láhttema ovddit dáhpáhusaid čađamannan lea dehálaš, vai mánáin sáhtta oahpahallat nuppelágan vuogi doaibmat. Hástaleaddji láhttemii váikkuheapmi gáibida dábálaččat birra rievdadeami ja birastahtti olbmuid doaibmanvugiid rievdadeami.

Rievdademiiguin figgojuvvo váikkuhit dasa, ahte mánná ii dárbbas láhttet hástaleaddji láhkai ja son oažžu vejolašvuoda oahppat nuppelágan vugiid doaibmat. Hástaleaddji láhttemii seahkaneapmái dárbbasuvvo dájvja veajuiduhttima ámmátlaš doarjja.

RUTIINNAT JA RITUÁLAT

Rituálat, rutiinnat ja ráddjejuvvon beroštumit leat dábálaččat autismagirjju mánáide. Rutiinnat buktet mánáin dájvja dorvolašvuodadovddu. Nuppástusat árgabeaivvi doaimmain sáhttet átestuhttit. Dihto jeavddalašvuodat ja rutiinnat veahkehit máná ovddaldastit, mo doaibmat ja mii dáhpáhuvá.

Rituálalágan láhtten sáhtta maiddá leat máná vuohki ceavzit dilis dahje oažžut giđu. Dákkár láhttenvuogit sáhttet leat ovdamearkka dihtii goruda geardduhuvvon lihkastagat, vuohtun, gieda dahje dingga heailluheapmi, njuikun dahje vázzin juolgesuorpmaid alde. Dáid gohčodit dábálaččat stimmemin dahjege geardduhuvvon lihkastaga dahkamin. Jus dát doaimmat eai hehte ođđa ášši oahppama dahje beaivválaš eallima, gánniha smiehttat leago daidda veara seahkanit vai leatgo dat vigihis vuogit, maida ii gánnit seahkanit.

NAGIR JA NOHKKAN

Nohkkan- ja oadđinváttisvuodát leat autismagirjju mánáin oalle dábálaččat. Oadđindárbu sáhtta leat unni dahje váibasa dovđán váilevaš. Jeavddalaš eahkerytmma duddjon, nu unnán go vejolaš áiccuid noađuheaddji nohkanbiras dahje ovdamearkka dihtii lossa govččas sáhttet veahkehit máná nagirváttisvuodáin.

idde fuomášumi beavvi áigge áššiide, mat ožžot máná muossá- nit ja fikka geardduhit daid nohkkat manadettiin. Jus máná lea aktiivvalaš iige máhte muossá- nit, lea buorre ohcat vugiid, maiguin son fáhtešii muossáneami dovddu. Oadđin lea dehálaš máná ovdáneami dáfus, nu ahte čuolbmadiliin gánniha ságastallat áššis ámmátolbmuiguin.

BORRAN

Borranválttisvuodát leat dábálaččat autismagirjju mánáin. Dat sáhttet boahtit ovdamearkka dihtii áicodoaimma sierraiešvuodain. Njálmmi dovddaáddejujpmi, borramuša hádjja, smáhka, ivdni dahje borramuša ráhkadus sáhttet leat borrama veadjemeahttun eastagat autismagirjju mánáin. Buoremus bohtosiid láivudit borranválttisvuodaid oažžu dájvja bálkkašemiin iige bággeimiin.

Lea dábálaš, ahte autismagirjju máná ii vealtatkeahtta háliit, ahte biebmávdnasat seaguhuvvojit gaskaneaset. Son dárána borrat, jus buot borramuššlájat leat sierra tallearkkas. Borramii laktáseaddji áicohearkivuodát sáhttet molsašuddat iešguđet diliin ja rievdat agi mielde.

Lea dehálaš ságastallat autismagirjju máná eallima hástalusain, váttisvuodain ja lihkostuvvamiin veajuiduhttimis vástideaddji ámmátolbmuiguin. Rivttes doaibmanvuogi gávdnan sáhtta doalvut áiggi ja vanhemiid vásáhus ja diehtu máná birra leat dehálaččat maidái ámmátolbmuide.

DOARJJAVUOGIT

Doarjjavuogit mearrašuvvet álot oktagaslaččat. Doarjja galgá mearrašuvvat dan mielde, man ollu doarjaga máná dárbaša iige dan mielde, mii diagnosaid sus lea (dárbuguovdilastin).

Veajuiduhttinplána dahkan gullá almmolaš dearvasvuodáfuolahussii. Dábálaččat máná dutkan bealli dahká veajuiduhttinplána ovttaš bearašiin, terapevttaiguin ja ovdamearkka dihtii beaveruovttuin dahje skuvllain.

Bálvalanplána ráhkadeapmi lea gieldda ovddasvástádus, muhto álgaga dahká dábálaččat bearáš, mii lea oktavuodas gieldda sosiáladoibmii. Bálvalanplánii girjejuvvo bearraša bálvalusaid dárbu. Plána čatná gieldda, iige plánas spiehkaseaddji mearrádusa sáhte dahkat almmá vuodustuvvon siva haga.

Lassedieđut veajuiduhttin- ja bálvalanplánas (suomagillii):
Vammaispalvelujen käsikirja, Lapset & perheet (www.thl.fi).

Kela lápmásiiddoarjja: Doarjaga ulbmilin lea doarjut lámis dahje buohcci vuollel 16-jahkásaš máná beaivválaš eallima. Máná sáhtá oažžut lápmásiiddoarjaga, jus son su váttu dahje buohcuvuođa dihtii dárbbasa jeavddalaš divššu, fuolaheami ja veajuiduhttima. Divššu ja fuolaheami dárbu galgá leat stuorát go dábálaččat ja bistit unnimustá 6 mánotbaji.

Buohcuvuođa dahje váttu diagnosa ii okto čoavdde máná vuoigatvuođa lápmásiiddoarjagii. Vuoigatvuohta doarjagii ja dan dássi árvoštallojuvvojit dan mielde, man ollu divššu ja fuolaheami máná dárbbasa. Máná ja bearáš sáhttet oažžut sierralágan terapijabálvalusaid ja veajuiduhttima ovdamearkka dihtii vuogáiduvvanhárjeheami hámis Kela goasttádussan. Máksočatnasumiid veajuiduhttimii sáhtá Kela lassin oažžut dearvasvuodaguovddážiin ja gielddain.

Dieđut bálvalusain leat oažžumis gieldda sosiáladoaimmas (bálvalanbagadalli dahje sosiálabargi) ja Kela: www.kela.fi

ORGANISAŠUVDNAGUOVDILASTIN DOARJJA – AUTISMILIITTO RY

(AUTISMALIHTTU RO)

Rávvenbálvalus fállá doarjaga ja rávvagiid autismii laktáseaddji áššiin vu/má-du dii 12–15 tel. 050 467 3130 ja šleađgapoastta bokte (suomagillii): neuvontapalvelu@autismiliitto.fi. Rávvenbálvalus-chat (suomagillii): Tukinet-vuodus čujuhusas www.tukinet.net. Oassálastin gáibida dovddaldagaid ráhkadeami ja sisačáliheami, mii dáhpáhuvvá Tukinet ovdasiiddu bokte.

Veardásašáššedovdiaddá doarjaga dalle, go autismagirjju diagnosa lea varas. Veardásašáššedovdit lea Autismalihtu skuvlen áššedovdit ja barget eaktodáhtolaš barggu. Oktavuodáváldinbivdda veardásašáššedovdái dahkko neahttaskoviin: www.autismiliitto.fi/vertaisosaja. Lassedieđut (suomagillii): vertaistuki@autismiliitto.fi

Autismalihtu neahttaveardásašeahkedat oktii mánotbajis. Lassedieđut joavkkuid ja deaivadanáiggiid birra: www.autismiliitto.fi/vertaistuki

Lahttoovttastusat fállat lahtuidasaset veardásašdoarjaga, dáhpáhuseid, skuvlema ja autismagirjju áššedovdamuša. Ovtastusat doibmet eaktodáhtolaččaid veagas ja doaimmain leat guovlluguovdasaš earut. Ovtastusa lahttu oažžu lahttoovdun Autismi-bláđi ja lahttovuoládusa Autismalihtu lágidan skuvlendáhpáhusein. Oahpásmuva lahttoovttastuseid doibmii: www.autismiliitto.fi/jasenyhdistykset

Autismalihttu

Autismalihttu ovddida autismagirjju olbmuid ja sin lagaš olbmuid ovtaveardásašvuođa, váikkuhanvejolašvuođaid ja buori eallima ollašuvvama.

Autismalihttu lea riikaviidosas áššedovdi- ja álbmotorganisašuvdna.

www.autismiliitto.fi | Teaksta: Elina Vienonen

Sámegiela veršuvdna lea dahkkon ovttasbarggus Lappi buresveadjinguovllu "VASA 2 – Vahva sote Lapin hyvinvointialueelle"-prošeavttain ja diehtogihppaga lea jorgalan Seija Risten Somy

Lapin hyvinvointialue
Lappi buresveadjinguovlu
Laapi pyereestvaljeemkuávu
Lappi pue'rrváájjamu'vdd

Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus

